

Steengoeoe

‘daer die Turcois Ringh uijthangt’

Goud en zilver in de Donkere Gaard 13

Colofon

Onderzoek en tekst: Gerrit Jan van Ingen
De tekening op pagina 13 is gemaakt door Dirk van Sichem.
De foto's op pagina 1, 4, 17 en 30: Het Utrechts Archief.
De foto's op pagina 24,26 en achterpagina: Centraal Museum.
Overige illustraties: collectie Gerrit Jan van Ingen.
Uitgavebegeleiding en opmaak: Simon den Daas.
Druk: Graficiënt Printmedia, Laren (NH)
ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Lange Nieuwstraat 53, 3512 PD Utrecht
telefoon: 030 - 2311761; fax: 030 - 2332401
e-mail: info@umf.nu
site: www.umf.nu
bank: 13 26 47 168

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal € 17,- per jaar of € 300,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Inleiding

Het van oorsprong middeleeuwse huis Donkere Gaard 13, heeft in de 17de/18de eeuw een uithangbord gedragen met de naam de 'Turcois Ringh'. Ongetwijfeld zal dit een keuze zijn geweest van een van de goud- en zilversmeden/juweliers, die dit huis als winkel/woonhuis ook heeft bewoond. Zou deze keuze zijn ingegeven door de blauwgroene of hemelsblauwe kleur van deze steen, of zouden ander overwegingen een rol hebben gespeeld?

Uit overleveringen en volksverhalen komen enkele mogelijkheden naar voren:

- turkoois zou de drager behoeden voor verwondingen, als gevolg van een val, bijvoorbeeld van een paard;
- deze steen zou de drager geluk en succes brengen, om die reden wel eens een lokmiddel van de duivel genoemd, die met behulp van turkoois de mensen zou willen overhalen zich van God af te wenden.

Misschien moeten we het maar simpel houden en louter uitgaan van de kleur van de steen, die zeker in een zilveren montuur een mooi product kan opleveren.

Onderzoek naar de eigenaren/bewoners en hun huizen in de Donkere Gaard (aan de grachtzijde), leverde een aantal vermeldenswaardige gegevens op, vooral wat dit huis betreft, dat vanaf de 16de eeuw uitsluitend kon worden getraceerd op basis van de gegevens van de 'buren', of door de huisnaam; later gevolgd door de vermelding van een wijkletter, in dit geval F (Papenvaandel/na 1795 Vrijheidsvaandel) en het huisnummer 147; na de invoering van het kadaster in 1832, werd het pand ingedeeld als sectie B nr. 636; tenslotte volgde in 1890 een omnummering, waarna het huis als Donkere Gaard nr. 13 werd aangeduid.

De vroegste transportakten, bij het Utrechts Archief, leveren dus het nodig puzzelwerk op, zeker als de gegevens van de belendende huizen niet zijn aangegeven.

Het onderzoek omvat een periode van bijna vijf eeuwen, waarin veel generaties het huis hebben bewoond met hun gezin, vaak nog met familieleden, personeel en 'kostgangers'. Afgaande op de gegevens van het Bevolkingsregister

werd de kelder van dit huis gedurende de periode 1863-1875 door heel wat personen bewoond, zelfs door hele gezinnen, maar dat zal ook wel in de niet genoemde jaren het geval zijn geweest. Om gezondheidsredenen werd deze kelderbewoning rond 1900 door de overheid verboden.

De werfkelders waren vochtig en donker en de nabijheid van de Oudegracht, die tot ver in de 20ste eeuw als een 'open riool' moet worden beschouwd, kwam de gezondheid van de bewoners niet ten goede. De cholera had ook in Utrecht veel slachtoffers geëist: in de jaren 1832-1892 stierven in de stad Utrecht minstens 4755 personen aan deze ziekte².

In de middeleeuwen zijn het vermoedelijk de kleine handwerkslieden die in de Donkere Gaard waren gehuisvest; gaandeweg vond een verschuiving plaats naar een midden-groep, mogelijk door verbetering en vergroting van de huizen. De aanvankelijk geheel houten huizen zijn, in de loop der tijd, vervangen door huizen met stenen zijgevels en houten, overkragende, voorgevels. De handwerks- en kooplieden in de Donkere Gaard worden in de 19de eeuw geleidelijk opgevolgd door winkeliers, totdat ook deze verdwijnen, als eind vorige eeuw de horeca haar intrede doet in deze straat.

De betrokkenheid van goud- en zilversmeden, is bij het pand Donkere Gaard 13 zeer opmerkelijk. Ten dele zal sprake zijn geweest van de aankoop van het huis als geldbelegging, maar het merendeel van de hierna genoemde goud- en zilversmeden hebben daadwerkelijk in dit huis gewoond en hun bedrijf uitgeoefend.

Het gaat om een periode van ruim 200 jaar. Kennelijk was dit huis voor de verkoop van goud- en zilver zeer in trek, want na vertrek of overlijden, was er steeds weer een gegadigde uit de branche om het huis over te nemen. Zelfs de huwelijkskandidaten werden in dezelfde kring gezocht.

Het lijkt nuttig om de rol van de goud- en zilversmeden in Utrecht nader toe te lichten, om ook daarmee enig inzicht te kunnen verschaffen omtrent de positie die deze beroepsgroep op de maatschappelijke ladder kon bereiken. De financiële aspecten waren vaak navenant.

Vanaf de Gaardbrug toont de Domtoren zich majestueus, hoog verheven boven de grachtenhuizen van de Donkere Gaard, die lijken op te rijzen uit het water van de Oudegracht. Uiteraard is de Domtoren

Gezicht op de Oudegracht met Domtoren, vanaf de Gaardbrug, Tekening A.W. Callcott, circa 1825.

prominent aanwezig, maar het hier beschreven huis mag er ook zijn, omdat dit, zoals werd aangegeven in een rapport van de Monumentendienst, *zeer beeldbepalend is*.

Tal van schilders en tekenaars hebben het gezicht vanaf de Gaardbrug, en daarbij ook het hoekhuis van de Donkere Gaard, als onderwerp gekozen³. Van dit zelfde plekje bestaan vele oude Ansichtkaarten uit het einde van de 19de eeuw. De Utrechtse VVV (Vereniging voor Vreemdelingenverkeer) heeft omstreeks 1970 dit stadsgezicht op posterformaat uitgegeven, voor verspreiding in binnen- en buitenland.

Het 'beeldbepalend' zijn van het hoekhuis Donkere Gaard 13 had, met name in de periode 1870-1930, nog een andere functie: men verhuurde de lege muurvlakken, voor het aanbrengen van reclames. Op de genoemde Ansichtkaarten, maar ook op oudere foto's, zien we dat de zuidgevel voor dit doel goed werd benut met reclames van respectievelijk Naaimachinefabriek Van Rennes; Liebig; Rotterdamsche Verzekerings-Sociëteit (RVS); Koninklijke Brouwerij Amsterdam; A. Meyer/depot Hengelosche Bierbrouwerij; OXO (Nederlandse OXO maatschappij, Rotterdam, met bouillon-blokken voor 'buitengewoon geurige natuurlijke vleesbouillon');

Uitsnedes uit enkele Ansichtkaarten met reclames op de zuidelijke muur van Donkere Gaard 13. Boven: ± 1912, links: ± 1925, rechts: ± 1929.

Verhuizingen G.J. van Schaick; G.J. Robbers/Glazenwascherij; Antonio Sigaren, enz.

Begrijpelijk is, dat het Gemeentebestuur, toen de omvang van deze reclame-uitingen steeds meer toenam, deze door regelgeving heeft willen beperken. De nu nog, op andere huizen in de stad, aanwezige en vaak prachtig geschilderde muurreclames, moeten niet verdwijnen; door een gemeentelijke werkgroep wordt alles in het werk gesteld om deze voor de toekomst te bewaren⁴.

De zuidgevel van het huis dat hier wordt beschreven, zal echter wel maagdelijk blijven, nu deze in de loop der tijd door een grote boom aan het zicht is onttrokken, nog afgezien van het feit dat het hier nu een Rijksmonument betreft.

Goud- en zilversmeden in Utrecht ⁵

In oude transportakten en andere stukken worden vaak personen goudsmid genoemd, zonder dat dit gegeven ergens op juistheid kan worden gecontroleerd. Het kan zijn, dat men voor het vak van goudsmid heeft geleerd en het misschien ook wel heeft uitgeoefend, om later in een totaal andere branche een bestaan op te bouwen. Denkbaar is ook, dat knechten of gezellen, werkzaam in deze sector, zich als goudsmid lieten noteren, als hen naar hun beroep werd gevraagd. Niet onbelangrijke goudsmiden blijken, naast hun beroep, vaak openbare functies uit te oefenen. Een voorbeeld daarvan geeft Van den Bergh⁶ als zij een beschrijving geeft van de activiteiten van de belangrijke goudsmid Tyman Ysbrantss, die tijdens de regering van David van Bourgondië (1456-1496) een invloedrijke functie had binnen de stadsregering. Veel goudsmiden zien we later als muntmeester, of zelfs als burgemeester binnen Utrecht.

Een ander aspect moet worden genoemd ten aanzien van de benaming 'goudsmid'.

Het merendeel van de officieel als goudsmid te boek staande personen, zal in de praktijk vrijwel uitsluitend als zilversmid werkzaam zijn geweest. In de late middeleeuwen was het, zeker binnen Europa, gebruikelijk deze ambachtslieden als goudsmiden aan te duiden. Eerst als in Utrecht het Gouden zilversmedengilde wordt opgericht (in 1597), wordt het onderscheid tussen goud- en zilversmeden duidelijk.

Vanaf de verlening van het stadsrecht aan Utrecht in 1122, fungeerden schout en schepenen als de bestuurders van de stad. De schout, afkomstig uit de kring van ministerialen, werd benoemd door de bisschop en de schepenen waren de feitelijke vertegenwoordigers van de burgerij. Nu had een gewone burger weinig kans om in dit college terecht te komen; in vacatures kozen de zittende schepenen nieuwe kandidaten die vervolgens door de bisschop voor het leven

werden benoemd. Op deze wijze bleef de macht van het patriciaat lang bestaan, ook na de introductie van de Raad aan het einde van de 12de eeuw. Familieverbanden van oude families maken dit wel duidelijk.

In de loop van de 13de eeuw komt, als gevolg van economische ontwikkelingen het oude patriciërsbestuur steeds meer onder druk te staan. Na het overlijden van bisschop Hendrik van Vianden in 1267, treden voor het eerst de Utrechtse schepenen en raden samen op met de oudermannen van de ambachtsgilden van de stad. Elke beroepsgroep organiseerde zich in gildenorganisaties, primair bedoeld om de economische belangen van deze groepen te behartigen. Deze gilden hebben een zeer groot aandeel gehad in de economische bloei van de stad; ze werden door de bisschop erkend en verkregen daarmee ook het recht om reglementen op te stellen en toezicht te houden op de naleving daarvan.

In een gildebrieff van 8 mei 1304 stellen de oudermannen van de Utrechtse gilden dat zij vanaf dan zelf de samenstelling van het stadsbestuur zullen bepalen. Hiermee wordt, na een lange periode van strijd, de macht van het patriciaat en dat van de bisschop en vooral van de adel gebroken. Deze situatie houdt lang stand, zij het niet met volledige uitsluiting van de vooraanstaande families, zoals we hierna zullen zien.

De behoefte aan een stadsleger maakte het noodzakelijk dat daarbij ook de leden van de gilden werden betrokken. De oudermannen zagen in hun functie ook toe op de waak- en dienstplicht, waarvoor niet alle gildebreeders geschikt zullen zijn geweest. Daarom werd in de veertiende eeuw de mogelijkheid opengesteld voor toetreding van niet-ambachtslieden. Een opmerkelijk gevolg hiervan was dat ook de leden van de patriciërsfamilies lid van een gilde konden worden, met als belangrijke bijkomstigheid dat zij daardoor weer hun politieke invloed konden uitoefenen. Voortdurend probeerden de gilden een dreigende verzwakking van hun machtspositie te voorkomen.

Vooraf tijdens het bewind van de al genoemde bisschop David van Bourgondië en zijn directe opvolgers, waren er regelmatig conflicten met de stadsregering van Utrecht, met kleine oorlogen tot gevolg. Het Sticht werd daardoor met grote schulden geconfronteerd, wat resulteerde in hogere accijnzen. Dit gaf reden tot ontevredenheid onder de burgers, temeer toen men de indruk kreeg, dat de adel en geestelijkheid door fiscale vrijheden niet veel aan de oorlogskosten zouden bijdragen. De Utrechtse gilden kwamen tot openlijk verzet, met als uiteindelijk belangrijkste resultaat, dat er een verbod kwam op de uitoefening van alle stedelijke ambachten op het platteland en in de kloosters. Hoewel de elect Hendrik van Beieren (1524-1528) de gestelde eisen van de gilden had ingewilligd, ging dit een aantal radicale gil-

denleden niet ver genoeg: zij probeerden de macht te grijpen. Deze zinloze poging en de onlusten nadien, vormde de aanleiding om de macht over Het Sticht over te dragen aan keizer Karel V, die daarop een stadhouder aanstelde over Holland, Zeeland en Utrecht. Daarmee kwam definitief een einde aan de macht van de gilden.

Het Utrechtse Smedengilde bestond reeds in de 13de eeuw; een preciese datum voor de oprichting is niet bekend. Vermoedelijk hebben de goudsmeden vanaf deze oprichting deel uitgemaakt van dit gilde.

Het bestuur van het Smedengilde bestond uit twee oudermannen en een busmeester. Deze laatste had het beheer over de financiën. Voor de goudsmeden binnen het gilde waren bovendien twee keurmeesters en een waardijn aangesteld, onder verantwoordelijkheid van de stadsregering. Tot dit gilde behoorden, naast de goudsmeden, ook de koperslagers, grofsmeden, tinnengieters, messenmakers, slotenmakers, hoefsmeden, e.d.

Aangenomen mag worden, dat deze 'vereniging' van diverse specifieke beroepsgenoten regelmatig tot onderlinge problemen zal hebben geleid. Een goudsmid, die met het kostbaarste metaal zijn werkzaamheden moest verrichten, genoot nu eenmaal, ook onder de gildebroeders, een hoger aanzien dan bijvoorbeeld de hoefsmid. Daarbij kwam dat de goud- en zilversmeden vaak binnen het gilde optraden in de functies van oudermannen, bus- of keurmeester, of lid van de stadsraad. De overheid had in voorgaande eeuwen al regelmatig bepalingen vastgesteld, toegespitst op de verwerking van de onderscheiden materialen, doch dit bleef binnen deze groep van gildebroeders een moeilijk punt. Uiteindelijk heeft de overheid dit dan ook wel ingezien en bij ordonnantie van 19 september 1597 werd aan de goudsmeden toegestaan zich af te splitsen van het smedengilde en een eigen goud- en zilvermedengilde op te richten:

Schout, Burgemeesteren, Schepenen ende Raaden der Stad Utrecht, hebben om verscheyden reedenen ende consideration die van den neeringe ende ambachte van Goudsmeden, gesepareert van het Smeeden-gilde, ende hem gegonst een gilde apart te gebruycken op de ordonnantie, puncten ende articulen hier naar volgende.

Het is begrijpelijk dat het Smedengilde de goudsmeden niet graag uit zijn midden zag verdwijnen; hiermee vertrokken de rijkste gildebroeders, die vaak ook hun invloed konden uitoefenen op andere terreinen binnen de Utrechtse samenleving. In ieder geval hebben de goudsmeden een schadeloosstelling aan het Smedengilde moeten betalen voor hun vertrek. Door 48 goudsmeden werd van de regeling tot uittreding gebruik gemaakt en ingeschreven in het nieuwe Meesters-

en Dekensboek. Ook werden zij vermeld op de insculpatieplaat, met hun jaar van toetreding. Zelf sloegen zij in deze plaat hun meesterteken, voor hun gegraveerde naam. Een aantal van deze koperen platen zijn in het bezit van het Centraal Museum⁷.

Deze platen verschaffen belangrijke informatie, naast de resolutieboeken en het leerjongensboek van het Goudsmedengilde.

Voor wie waren de Utrechtse goud- en zilversmeden werkzaam? Het ligt voor de hand dat de aanwezigheid in het laatmiddeleeuwse Utrecht met zijn vele kerken en kloosters zorgde voor de nodige opdrachten. Niet voor niets wordt over Utrecht gesproken als 'kerkenstad'; zo heeft L. Guicciardini in 1570 de stad Utrecht ook weergegeven, al rijst de vraag of hij niet enkele kerktorens dubbel heeft gezien.

In ieder geval was Utrecht in de Noordelijke Nederlanden het belangrijkste centrum voor goud en zilver.

Naast een redelijk kapitaalcrachtige thuismarkt, met name door de kanunniken verbonden aan de Dom- of de Oudmunsterkerk en de parochiekerken, naast de goeude burgers,

Zo zag de Florentijnse edelman Lodovico Guicciardini in 1570 de stad Utrecht – gravure uit 1616

waren de edellieden uit de omgeving van de stad in staat tot het geven van grotere opdrachten. De Utrechtse bisschoppen behoorden vaak niet tot de clientèle van de goud- en zilversmeden; hoewel hun bezit aan zilveren voorwerpen niet gering was, waren deze meestal niet van Utrechtse makelij, enkele uitzonderingen daargelaten.

Burgers doneerden, al dan niet bij legaat, zilveren voorwerpen aan kerken en kloosters, die deze dan lieten omsmelten voor het vervaardigen van het door hen gewenste voorwerp. Ook werden voor kanunniken of burgers uit hoge kringen zilveren voorwerpen in opdracht gemaakt en vervolgens door hen geschonken aan kerk of klooster, vaak voorzien van de gegevens van de schenker. Zo zijn na de reformatie ten behoeve van de toen Gereformeerde kerk op deze wijze tal van avondmaalsbekers vervaardigd.

Geconcludeerd kan worden, hetgeen ook door diverse onderzoeken wordt bevestigd, dat de Utrechtse goud- en zilversmeden over een breed vakgebied werkzaam waren. Dit verklaart ook waarom deze ambachtslieden – in tegenstelling tot andere steden – niet in een bepaalde straat of wijk woonachtig waren, maar gespreid over de stad hun werk verrichtten. We komen in de registers goudsmeden tegen *onder sunte Mertijnstoire* (de huidige Servetstraat), *onder de Lakensnijders* (huidige Choorstraat), Lijnmarkt, Zadelstraat, Neude en ook *onder de Gaerde* (huidige Donkere Gaard).

Veel zilveren voorwerpen die werden vervaardigd voor 1600 zijn verdwenen. Niet alleen de Beeldenstorm is daarvan de oorzaak; in 1576 nam het stadsbestuur van Utrecht al het zilver, ter waarde van 20.000 gulden van aartsbisschop Frederik Schenck van Toutenberg in beslag om het beleg van kasteel Vredenburg te financieren. Daarna gaf aartshertog Matthias⁸ in 1578 het bevel om het niet gewijde zilver van de Utrechtse kerken en kloosters te laten omsmelten ten gunste van de Staten-Generaal, die daarmee konden voldoen aan de oorlogsschatting. Het nu nog aanwezige middeleeuws Utrechts zilver kon aan de autoriteiten worden onthouden, door het tijdig veilig te stellen. Zo had de Oudmunsterkerk haar zilverschat kunnen onderbrengen in Emmerich. Maar ook voor 1578 hadden verschillende kerken en kloosters zich al genoodzaakt gezien om hun zilver te laten omsmelten, om met de opbrengst hun schulden te kunnen betalen. Met de komst van de Fransen in 1795 werd andermaal inbeslagname gelast van alle gouden en zilveren werken, behoudens tafelzilver. Men kon dit beslag en de afgifte voorkomen, als men de waarde van het metaal zou vergoeden; deze stukken werden dan met een belastingteken gestempeld.

Het is goed te bedenken, dat het zilverwerk dat vanaf de 18de eeuw door de Utrechtse zilversmeden is vervaardigd,

van een geheel ander karakter is, dan eerder werd vervaardigd door hun collega-gildemeesters. In de gildetijd werkten de zilversmeden vrijwel uitsluitend op bestelling van aanzienlijke opdrachtgevers; de latere zilversmeden werkten op grote schaal voor de middenstand en gewone burgers. Er ontstaat dan ook een belangrijke verandering in deze beroepssector. Verschillende goud- en zilversmeden ontwikkelen zich, mogelijk ingegeven door de marktsituatie, tot kashouders, (feitelijk winkelier in goud- en zilverwerken, juwelier), die hun voorraden niet meer van de goud- en zilversmeden betrekken, doch van de optredende grossiers. De hiervoor geschetste ontwikkelingen zien wij terug in de hierna uitvoerig besproken zilversmeden.

Tegeltabelau met voorstelling van de werkplaats van een goudsmid. Het tableau is geplaatst in de gevel van Zadelstraat 51.

Goud- en zilversmeden in de Donkere Gaard.

Aan de hand van de bij Het Utrechtse Archief aanwezige transporten en plechten blijken een aantal edelsmeden betrokken te zijn bij panden in de Donkere Gaard. Met name het huidige pand nr. 13 op de hoek van de Donkere Gaard, tegenover het Wed, is zeker vanaf 1675 tot 1864, dus bijna twee eeuwen lang, in gebruik geweest bij goud- en zilversmeden en/of juweliers. In een transportakte van 20 augustus 1675 komen we voor de eerste maal 'De Turkois Ringh' tegen als huisnaam. Toch ook voordien is het pand reeds in bezit geweest van goud- en zilversmeden. In volgorde kunnen worden genoemd:

- 1538 - Jan van Weede
- 1597 - Roelant Gerobulus *
- 1616 - Willem Mijs *
- 1634 - Abraham van der Voort *
- 1675 - Cornelis van Ommeren * (Cornelia van Duijn)
- 1696 - Johan Willaerts
- 1727 - Arnoldus Coolhaas * / Jan Coolhaas *
- 1813 - Jan Jurriaan van Dort
- 1852 - Carel Jan van Dort

Bovenstaande jaartallen geven het jaar weer, waarin de genoemde zilversmid de eigendom van het pand verkreeg. De met * gemerkte namen komen voor op de koperen insculpatieplaten.

De ligging van het pand op de zuidhoek van de Donkere Gaard, tegenover het huidige Wed, maakt het wenselijk een nadere beschrijving van deze straten te geven.

Donkere Gaard

Deze straat, gelegen tussen de Lichte Gaard en het Wed, ontstond kort na 1238, toen de Utrechtse elect-bisschop Otto van Holland (1233-1239) een strook grond schonk aan het kapittel van Oudmunster. Deze schenking betrof grond, dat lag achter de boomgaard van het bisschoppelijk paleis, het Bisschopshof, en liep tot aan het water van de nieuwe gracht, zoals de Oudegracht toen werd genoemd. In het boekje 'Utrecht aan de werf' ⁹ wordt er van uitgegaan, dat langs dit deel van de Oudegracht toen nog geen sprake was van een werf, laat staan van werfkelders, maar van een aflopend talud.

Bebouwing van dit stuk grond zal niet lang op zich hebben laten wachten, want tijdens een grote stadsbrand in 1253, blijken de tot dan gebouwde huizen in vlammen te zijn opgegaan en werd door de bisschop toestemming verleend tot herbouw daarvan.

Het ontstaan van de straatnaam laat zich gemakkelijk raden. De ommuring van het paleis en de genoemde boomgaard liet weinig ruimte en licht voor het ongetwijfeld kleine straatje. In de 15de eeuw werd reeds gesproken van de *Duyster gaerde*.

De huidige bebouwing aan de grachtzijde dateert uit de middeleeuwen, zoals blijkt uit de kelders bij deze huizen; de huizen zelf zijn voor een deel in de 17de eeuw of later ontstaan. De bebouwing aan de oostzijde van de straat is van recentere datum. Na de afbraak van het Bisschopshof, in 1805, verscheen op de vrijgekomen grond een bloemenwekerij, waarbij de eigenaar, de heer H. van Lunteren, in 1842 een huis liet bouwen, thans het pand Donkere Gaard nr. 4. De overige woon- en winkelhuizen werden rond 1900 gebouwd.

De huizen op de zuidhoek van de Donkere Gaard, dus het hier besproken pand nr. 13 en ook het daarnaast gelegen pand nr. 11, bevinden zich feitelijk tegenover het Wed, gerekend naar de situatie van 1840. In oude transportakten lezen we dan ook de omschrijving *gelegen in de Donckere gaerd over het Wed*. Nog in de vorige eeuw vinden we in advertenties de aanduiding *bij het Wed*.

Het Wed

Deze straat, die thans loopt van het Domplein naar de Oudegracht, vormde in de 13de eeuw de verbinding tussen het Oud-Munsterkerkhof en de Oudegracht en liep langs de zuidzijde van het Bisschopshof, dat vele malen werd verbouwd en uitgebreid.

Het toen smalle straatje liep hellend af naar de gracht, gedeeltelijk overdekt, voor de aan- en afvoer van goederen. Mogelijk heeft deze situatie aanleiding gegeven tot de aanduiding *over het wed*.

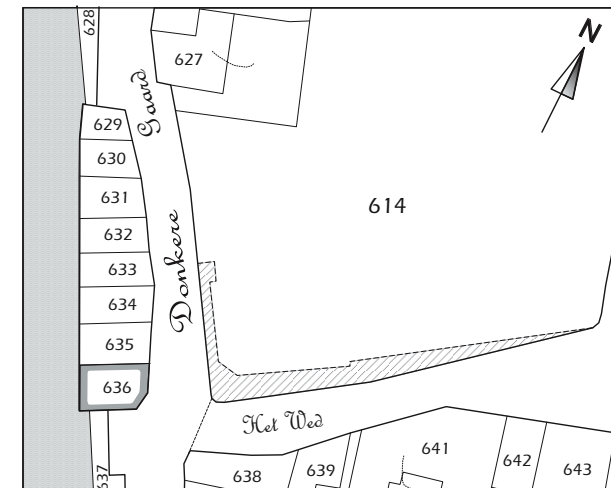
In de 12de en 13de eeuw was Utrecht een van de belangrijkste handelssteden in de noordelijke Nederlanden, wat nog blijkt uit de langs de Oudegracht aanwezige grote (koopmans-)huizen. De met schepen aangevoerde goederen konden op de in de loop der tijd ontstane werven en werfkelders, worden opgeslagen. Om het naar elders te vervoeren, bediende men zich van deze aflopende straten, wedden genoemd, zoals we die nu nog aantreffen achter het stadhuis.

De benaming 'het Wed' als straatnaam is dus wel duidelijk en werd, ook na dichting van de overkluisde doorgang in 1604, gehandhaafd. Vermeld moet worden, dat in 1388 voor deze straat de benaming *Corte Gaerde* werd gebruikt; dit ter onderscheid van de *Duyster Gaerde*, die in die tijd ook wel de *Lange Gaerde* werd genoemd¹⁰.

Nadat in de 15de eeuw een nieuw bisschoppelijk paleis was gebouwd, was deze straat wel erg smal geworden, mede ook door de ligging van het wed en de claustrale huizen aan de zuidzijde, behorende bij het kapittel van Oudmunster. Eerst na afbraak van het Bisschopshof kon de straat worden verbreed, nadat de gemeente in 1840 een deel van de vrijgekomen grond voor dit doel had kunnen aankopen. De huizen aan de noordzijde verzezen aan het eind van de 19de eeuw.

Het Wed is, mede door de aanwezigheid van het bisschoppelijk paleis, steeds beschouwd als een keurige straat. Hoe vreemd is het dan te lezen, dat de stedelijke overheid in 1398 de daar wonende kanunniken opdroeg om het Wed *vol stront*

Kadastrale opmeting 1832. Deel van Sectie B Gemeente Utrecht. Het perceel B614 betreft het voormalige Bisschopshof. Hiervan kon de op de tekening aangegeven strook in 1840 worden toegevoegd aan het Wed. Perceel B636 is het huis Donkere Gaard 13. Op de foto is te zien dat de rooilijn van het Wed niet meer in het verlengde van de zuidgevel van dat huis ligt.

te laten schoonmaken en werd het verboden om varkens op de werven of in de werfkelders te houden en deze niet meer los door de stad mochten lopen. Het kan raar gaan!

Het hoekhuis Donkere Gaard 13

Bouwhistorie¹

Het pand, zoals we dat nu kennen, werd in de 17de eeuw herbouwd of verbouwd op een middeleeuwse kelder, langs de Oudegracht. Gebaseerd op gegevens van de naastgelegen huizen, Donkere Gaard II en II bis, zal het vorige huis ook houten voor- en achtergevels hebben gehad. Vanwege het risico van brandgevaar, maar ook voor verfraaiing van de stad, waren reeds in de 16de eeuw door de overheid maatregelen genomen, waardoor onder andere houten gevels moesten worden vervangen, en regels werden vastgelegd ten aanzien van luifels, stoepen en vensters.

Bij publicatie uit 1610, werd bepaald, dat geen houten gevels meer mochten worden vervaardigd, gevolgd door een verbod om houten gevels te verven of te repareren en in latere jaren neemt men ook actie tegen de boven de straat overkragende verdiepingen. Dat het de stadsregering wel ernst was, blijkt uit een resolutie van 11 oktober 1675: *Den fabrick is gelast ende geauthoriseert omme nauwregard ende ondersoek te doen door de gantsche Stad ende vrijheijt van dien, op de houte gevels, die sonder consent sijn geverft, overleverende daarvan een pertinente Lijste.*

De boven de straat overstekende bovenverdieping(en) dienden dus zo te worden aangepast, dat de pui geheel op de rooilijn zou uitkomen. De huizen in de Donkere Gaard waren echter van oudsher erg ondiep, zodat de eis van de Vroedschap om de gevels geheel in één lijn terug te brengen, voor de eigenaren van deze huizen wel bezwaarlijk was. Dit werd opgelost door deze eigenaren toe te staan om de achtergevels uit te bouwen over het werfgedeelte langs de gracht, waardoor de indruk wordt gevestigd, dat de huizen in het water van de gracht zijn gebouwd.

Aannemelijk is dat de eigenaren van de huizen met de huidige nummers 13, II en II bis, met de herbouw van hun panden gelijktijdig te werk zijn gegaan, zoals ook duidelijk is te zien aan de vrijwel identieke achtergevels van deze huizen. In de voorkeur van het huis nr. 13 staat 1702 als stichtingsjaar aangegeven, hetgeen overeenkomt met dat van het naastgelegen huis, dat in 1701 werd herbouwd.

Het pand bestaat uit drie bouwlagen; op de begane grond en verdiepingen liggen samengestelde balklagen. In het huis staat een 17de eeuwse eiken spiltrap, bekroond door een achthoekige knop.

De kelder heeft een tongewelf in het voorgedeelte, uitlopende in twee gewelven onder de straat; in het achtergedeelte naar de watergevel toe, werd de kelderruimte met balken gedekt, vermoedelijk tijdens de herbouwperiode.

In de kelder is nog een doorgang te zien voor vervoer van goederen vanaf de gracht, onder de straat door, naar de gebouwen van het Bisschopshof. De Bruijn¹² maakt melding van een geschil tussen de bisschop en de toenmalige bewoners/erfpachters Peter Wannevoet en zijn vrouw Liesbet; in een oorkonde van 25 februari 1346 was een *doorslag* onder nr. 13 niet naar behoren geregeld.

Het huis staat op de huidige Rijksmonumentenlijst onder nummer 036087 met de omschrijving: *Lijstgevels, gepleisterd hoekhuis. Topgevel aan de achterzijde welke aan de Oudegracht is gelegen. XVII eeuw.*

Het pand kwam ook al vóór 1940 op de lijst van Rijksmonumenten voor, zodat de toenmalige eigenaresse, mevrouw P.W.M.A. Wierdels, zich genoodzaakt zag om op 16 mei 1941 aan Monumentenzorg een kaartje te zenden met de volgende inhoud:

Ongeveer 10 jaar geleden is mijn huis Donkere Gaard 13 te Utrecht (mevrouw woont zelf in Overveen, vl) op de lijst geplaatst van Monumentenzorg. Tot mijn groote spijt ben ik dezer dagen echter tot de ondervinding gekomen dat dit mij in deze moeilijken tijd op hooge kosten brengt.

In gewone omstandigheden zou ik er met het oog op de kosten een plat dak op laten maken. Nu U, geachte Heeren, er uw oog op hebt laten vallen, wordt ik verplicht er wederom een zadeldak op te laten plaatsen. Zou het nu niet billijk zijn dat u mij thans in de kosten tegemoet komt.

De heer G. Boereboom (Plompetorengracht 13, Utrecht) heb ik reeds opgedragen het dak aan te brengen en heeft de kosten geraamd op fl. 150,-. Ik weet op het ogenblik geen weg deze gelden redelijk bijeen te brengen en hoop daarom dat u heel goedgunstig op mijn vriendelijk verzoek zult beschikken. Met de mees-te hoogachting,

Het Rijksbureau voor de Monumentenzorg adviseerde mevrouw haar verzoek te richten aan de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming te Den Haag. Op 19 juni 1941 volgde mevrouw Wierdels dit advies op en ontving een subsidie in de kosten, waarmee een verminking van het pand kon worden voorkomen.

Op 10 juni 1963 doet de volgende eigenaar van het pand, P.A.L. Guilhaumon, een subsidieaanvraag bij de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, voor de herstel-

ling van de fundering aan de achterzijde, daar deze ernstige gebreken vertoont. Hierbij wordt door de aanvrager de volgende toelichting gegeven:

Tijdens de in 1962 uitgevoerde restauratie van het huis naast het mijne, Donkere Gaard 11-11bis, is ook de fundering aan die zijde volledig vernieuwd. Ook mijn pand vertoont verzakkingsverschijnselen welke des te ernstiger aan het licht treden, nu het aangrenzende huis wederom hecht is gefundeerd. Ik stel mij voor de fundering van mijn pand op dezelfde wijze als dit bij nr. 11 is geschied te doen verbeteren.

Voorts laat de briefschrijver weten dat het de bedoeling is ook andere constructie-gebreken te doen herstellen. Een door de aannemer J.H. Verhoeven opgestelde begroting is bijgevoegd en die sluit met een totaalbedrag van f23.308,-.

De hoofd directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg adviseert de Staatssecretaris van OK & W op 8 augustus 1963 voor de kosten een subsidie in het vooruitzicht te stellen, hetgeen resulteerde in een toezegging aan de aanvrager van een bijdrage van 30% in de geraamde kosten, dus f6.992,-. In november 1963 werd al met de restauratie begonnen, die – zoals meestal het geval is – toch meer zal gaan kosten en uiteindelijk uitkomt op een bedrag van ruim f29.000,-. De overschrijding is, naast de gebruikelijke kostenstijgingen, onder meer veroorzaakt door het opnieuw doen metselen van de top van de achtergevel en de vondst van een 18de eeuwse betimmering in de kelderruimte, die kon worden hersteld en gecompleteerd. Om de kostenstijging te beperken, had aanvrager besloten de op zich zelf niet fraaie 19de eeuwse dakkapel te laten vervallen. Op een tekening uit 1825 is het huis te zien met de inmiddels verdwenen dakkapel.

In 1971 is het de volgende eigenaar, G. van Rossum (exploitant van een koffiehuis) die het pand inwendig wil verbouwen. Daartoe werd architect J.C. Meulenbelt in oktober 1972 opdracht verleend tot het maken van een ontwerp en bijbehorende subsidie-aanvraag. De restauratiekosten worden begroot op f125.000,-. Kennelijk waren de voorgestelde wijzigingen te rigoreus, want het dossier van Monumentenzorg bevat op dit punt geen verdere gegevens of tekeningen. Wel is een in 1974 gewezen vonnis van het Arbitrage-Instituut Bouwkunst in kopie aanwezig, waarbij Van Rossum werd veroordeeld om het honorarium van de architect te voldoen.

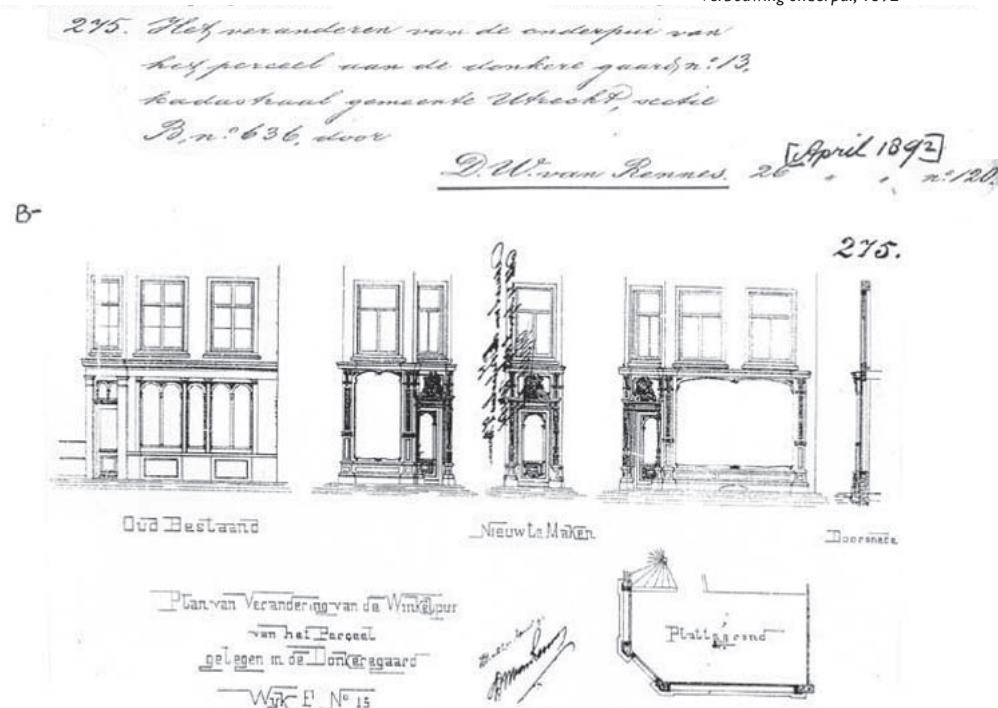
In maart 1975 dient het Bouwbedrijf Stuyvenberg & Pos B.V., namens Van Rossum, bij het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk een subsidieaanvraag in voor de kosten van de restauratie van een spiltrap, alsmede van de herstelling van de overige trappen.

Met name de spiltrap, die uit de 17de eeuw dateert, bevindt

zich in bijzonder slechte staat en behoeft dringend herstel. De uiteindelijke restauratiekosten belopen f41.180,-.

Zouden er in de afgelopen drie eeuwen geen andere wijzigingen hebben plaatsgevonden? Vast wel, doch daarvoor zijn in de betreffende archieven geen stukken gevonden. Wel is in de loop der tijd de onderpui gewijzigd. Uitgaande van de overeenkomsten met de naastgelegen huizen, is het denkbaar, dat ook dit winkel-woonhuis een deur heeft gehad aan de rechterzijde van de pui aan de voorzijde in de Donkere Gaard. Dit kan worden afgeleid uit een proces-verbaal van een winkeldiefstal in 1734, waarin wordt gesproken over een deur, uitkomende in de Donkere Gaard en van een deur die op de Oudegracht uitkwam. De thans aanwezige deur bevindt zich op de hoek, hetgeen dus een latere verbouwing zal betreffen. Op een foto, aanwezig in het Utrechts archief, genomen omstreeks 1870 bestond toen deze situatie reeds, hetgeen ook wordt bevestigd, door de op 16 april 1892, door de toenmalige eigenaar D.W. van Rennes, bij de Gemeente Utrecht ingediende aanvraag tot het veranderen van de onderpui, naar de toen geldende mode. De afzonderlijke ramen in deze pui met de roede-indeling van 3x2, wer-

Verbouwing onderpui, 1892

De huidige entree.

den vervangen door grote ramen: het lijstwerk en de ingangseur werden voorzien van fraaie motieven, die wij nu nog aantreffen.

Eigenaren/bewoners

De bewonersgeschiedenis van het pand Donkere Gaard, thans nr. 13, beginnen we omstreeks 1528, het jaar waarin er voor de Utrechtse burgers veel veranderingen optreden.

Na interne oorlogen en inperking van de macht van de gilden, wordt door Karel V (1500-1558) het wereldlijke gezag geheel aan zich getrokken. De bisschop Hendrik van Beieren, (elect van 1524-1528) is daarmee geen vorst of landheer meer; het episcopaat wordt een louter kerkelijke instelling. Op 20 oktober 1528 werden alle bestuurders van het bisdom door Hendrik van Beieren van hun eed van trouw ontslagen; zelf trok hij zich terug op kasteel Duurstede; hij bleef tot 1 maart 1529 heer over de stad Utrecht, waarna hij vertrok naar Freising in Beieren, waar hij overleed in 1552. Door Karel V werd een stadhouder over Holland, Zeeland en Utrecht aangesteld en hierna volgden nieuwe ambtelijke en uniforme bepalingen ten aanzien van de registratie van geboorten, huwelijken en regels voor de rechtspraak.

Hoe zullen de burgers deze veranderingen zijn ondergaan? Niet vergeten mag worden, dat al geruime tijd een paar honderd arbeiders bezig waren met de bouw van kasteel Vredenburg (gereedgekomen in 1529), met de bedoeling van Karel V om daardoor gezagshandhaving van de burgers te kunnen afdwingen.

1538 - De goudsmid Jan Gijsbertss. van Weede blijkt dan het pand in eigendom te hebben. Hij is getrouwd met Geerttruijt. De echtelieden hebben één dochter, Baertgen. Zijn weduwe tekent op 28 november 1538 een akte van afstand van de nalatenschap, zodat mag worden aangenomen, dat Jan in dat jaar is overleden. Van deze goudsmid is verder niets bekend, behoudens een door hem in 1508 afgegeven machtiging. Hij woonde onder 'die Laeckensnijders', althans in 1548 verkoopt zijn weduwe 'de alinge huysinge ende hofstede mitten kelre, van hoeren nu ter tijt bewoent, onder die Laeckensnijders bij die Plaets.'

1567 - Door boedelscheiding van de nalatenschap van Jan Gijsbertss. van Weede, wordt het pand in de Donkere Gaard op 18 augustus 1567 toebedeeld aan diens dochter Baertgen Jansd. van Weede.

In de jaren 1552 tot en met 1567 worden door Willemken Jansdr. van Neerden, weduwe van Willem van Diemerbroeck en haar dochter, Petronella van Diemerbroeck, weduwe van Jacob Beynops, een groot aantal plechten (= hypotheken) gevestigd op een of meer panden die zij, blijkens de betreffende akten in eigendom hadden, met name de huizen Donkere Gaard 13-15 en 17. Van enige aan- of verkoop met betrekking tot het pand nr. 13 is geen enkel stuk gevonden; evenmin is duidelijk geworden of mogelijk sprake is geweest van gedeeld eigendom of (onder)-erfpacht.

1575 - Baertgen van Weede verkoopt op 1 juli 1575 'de alinge huysinge en hofstede onder de Duijster Gaerde' aan Adriaen Janss. Het pand is dan belast met f4, 16 st. ten behoeve van het Capittel van Oudmunster en een plecht ten behoeve van de kanunnik Lebruijn ter Spil. Adriaen, die gehuwd is met Jannigen Ruericx dr. financiert de aankoop met een plecht ten behoeve van de verkoopster, Baertgen Jansd. van Weede, tot een bedrag van f12, 10 st., tegen een rente van 6 ¼ %.

1583 - Adriaen Janss. en zijn vrouw Jannigen verkopen op 16 april 1583 huis en hofstede aan de laeckencoper Cornelis van Diest, die gehuwd is met Christina Adriaensdr. (eerder weduwe van Evert Janss. van Capelle). Op het huis rusten dan de volgende lasten:

f4,90 - oud eigen t.b.v. het Capittel van Oudmunster¹³
 f200,- plecht, 6 ½ % ten behoeve van Aert Ram
 f200,- plecht 6 ¼ % ten behoeve van Lebruijn ter Spil
 f100,- plecht ten behoeve van Jacobgen Jacob Cornelisz.

1595 - Het huis is nog steeds eigendom van Cornelis van Diest en diens vrouw, als ze meerdere plechten vestigen ten behoeve van diverse partijen. Het is niet duidelijk of de lakenhandel of de handel in onroerend goed een reden zijn voor de behoefte aan financiële middelen. Hij bezit meerdere panden onder meer op de Steenweg en in de Zadelstraat.

1597 - Cornelis van Diest verkoopt op 13 oktober 1597 zijn pand aan Jan Bruijnen van Raephorst, die het op dezelfde dag doorverkoopt aan Roelant, *de zoene van Gerobulus*. Waarom Van Raephorst als tussenpersoon is opgetreden is niet duidelijk; misschien zijn onze bedenkingen op dit punt ingegeven door onroerendgoed fraude in de 21ste eeuw. Naast een oudeigen van f4,16 st. ten behoeve van het Capittel van Oudmunster, rusten er meerdere plechten op het pand voor vorderingen tot een totaal van f2.000,-.

Roeland Janss. Gerobulus verkreeg in 1595 als goudsmid burgerrechten. Dit kan betekenen, dat hij van elders afkomstig was (mogelijk was hij een zoon van de predikant Johannes Gerobulus, die in 1574 in Vlissingen en vanaf 1594 in Utrecht stond). In het nieuwe dekens- en meesterboek van 1598, *na 't scheijden van de grafsmeden*, wordt Roeland als meester vermeld. Zijn naam en meesterteken komen ook voor op de koperen insculpatieplaat. Hij was keurmeester van het gilde in 1608, 1609, 1618 en 1619; als deken trad hij op in 1609 en 1613. In 1612 en ook in de jaren 1618-1632 was hij lid van de stedelijke raad. Ook was hij een reeks van jaren lid van de Vroedschap. Bij loting van een nalatenschap werd in 1612 een huis aan de Nieuwegracht (nr. 30) aan Roeland toegewezen (zie Steengoed nr. 40, p. 17).

Hij was gehuwd met Elisabeth Schipmans. Op 18 oktober 1604 vroegen zij toestemming om te mogen testeren. Roeland maakt in 1624 en 1632 een testament. Het echtpaar kreeg drie kinderen, een dochter en twee zoons. De zoon Johannes, mogelijk omstreeks 1605 geboren, trad in 1632 toe als meester van het goud- en zilversmedengilde en werd in 1644 benoemd tot muntmeester te Utrecht, welke functie hij tot 1662 zou uitoefenen.

Roeland overleed op 24 augustus 1632 (overluid ten Dom) en werd begraven op 3 september in de Regulierskerk.

In de wapenkamer van het Kremlin bevindt zich een nautilusbokaal die door Roeland is vervaardigd en reeds in 1616 door een Nederlands gezantschap werd meegenomen naar Rusland. Deze bokaal draagt zijn meesterteken (wagenwiel), het stadsteken van Utrecht en de jaarletter C (1598)¹⁴.

1616 - Roeland Gerobulus en Elisabeth Schipmans verkopen het pand op 10 mei 1616 aan de goudsmid Willem Anthonisz. Mijs, wiens naam ook staat vermeld op de koperen insculpatieplaat. Het huis is belast met een oudeigen van f4,80 t.b.v. het Capittel van Oudmunster en 4 duiten ten behoeve van de Heren van Brederode (burggraven van Utrecht)

Het geboortejaar van Willem Mijs is onbekend (mogelijk 1588?). In 1600 wordt hij bij het gilde als leerjongen ingeschreven en als meester in 1607. In 1618 treedt hij als keurmeester op en gedurende de jaren 1620 tot en met 1622 was hij deken van het gilde. Raad in de Vroedschap wordt hij in 1624 en kort daarna ook *cameraer* van de stad Utrecht, de functie van thesaurier.

Op 13 augustus 1609 trouwt hij in de Buurkerk met Grietgen (Margaretha) Jacobsdr. van Velthuysen; hij woont dan in de Ambachtstraat. In 1616 betreft hij met zijn gezin het pand in de Donkere Gaard, waarop hij enkele weken later (op 1 juni 1616) een plecht vestigt voor een lening van f1.000,--, die hij tegen 5% 's jaars is aangegaan met Ariane van Liesfelt, weduwe van Jacob Sanglier. Het huwelijk met Grietgen wordt in 1622 ontbonden door haar overlijden; bij haar begrafenis op 27 januari 1622 wordt zij overluid met een Domklok.

Op 16 februari 1623 huwt Willem Mijs met Hillegonda Wte-wael, eveneens in de Buurkerk. Voorlopig blijft het woonadres in de Donkere Gaard aangehouden, wellicht tot 1628, want dan blijkt Mijs en zijn gezin in de Strosteeg te wonen. Blijkens de ledenlijst van het gilde uit 1642, woont Mijs in dat jaar buiten de stad Utrecht.

Hillegonda, ook wel Heijltgen genoemd, overlijdt in 1655 in de Lange Smeestraat, als *weduwe van zaliger Willem Mijs in zijn leven raedt in de Edele Vroedschap ende Cameraer deser stadt*, met achterlating van twee onmondige kinderen. Hieruit volgt dat Willem Mijs al was overleden en dat we, noch zijn geboortejaar, noch zijn jaar van overlijden kennen. Evenmin zijn werken van zijn hand bekend.

1625 – Een plecht op het pand, ten laste van Willem Mijs, wordt door Jacques Sanglier (Heer tot Opdorp) verkocht aan Marcus en Leon van Liesfelt. Het transport heeft plaats op 18 juni 1625 voor het gerecht van Utrecht, met de aantekening *bij coop van Marcus van Liesfelt is Sanglier aan het huis gekomen*. Deze opmerking geeft reden tot misverstand: het betrof hier slechts een vordering (plecht) op het betreffende huis.

1634 – Inmiddels blijkt het huis in eigendom toe te behoren aan de goudsmid Abraham van der Voort, hetgeen we lezen in een op 10 maart 1634 voor notaris G. Vastert te Utrecht verleden *akte van insinuatie*, waarbij door Marcus van Liesfelt, namens zijn broer Leon, aan Abraham van der Voort het aanbod wordt gedaan van *voorkoop* van een plecht van f1.000,– op zijn huis. Abraham wil deze plecht, ten laste van Willem Mijs niet kopen en *mag lyden dat verkoop aan Peter de Gruyter, wijnkoper te Utrecht, doorgaat*. Op dezelfde dag wordt de plecht ten laste van Willem Mijs doorverkocht aan Peter de Gruyter en zijn echtgenote Anna van Diemen.

Bij gebrek van onderliggende stukken, kunnen we slechts gissen hoe het huis in het bezit is gekomen van Abraham van der Voort. Willem Mijs heeft het pand, zoals hiervoor aangegeven, omstreeks 1628 verlaten en dat is ook het jaar, waarin Van der Voort in Utrecht neerstreek en huwde met de weduwe van Herman van Velthuijsen. Mijs was gehuwd geweest met Grietgen Jacobsdr. van Velthuijsen, wellicht dat de familierelatie van de beide goudsmiden hem aan het huis heeft geholpen.

Abraham van der Voort, achtereenvolgens bekend als goudsmid, goudwerker en juwelier, is rond 1604 te Frankendaal (of Francfort) geboren. In 1628 werd hij ingeschreven bij het Goud- en Zilversmedengilde als meester. In dat jaar wordt zijn naam ook gegraveerd in de insculpatieplaat van het gilde.

Op 24 augustus 1628 huwt hij in de Buurkerk met Petronella Sijmons van Bellecom, weduwe van de goudsmid Harmen Jacobsz. van Velthuijsen.

Opmerkelijk is dat de echtelieden Van Velthuijsen en Van Bellecom, bij hun huwelijk in 1624, ook al woonachtig waren in de Donkere Gaard. Nog opmerkelijker is dat de ouders daar ook woonden (zie Steengoed nr. 48 blz. 12).

Abraham van der Voort is afkomstig van Amsterdam. Enkele dagen voor zijn huwelijk, wordt hij op 20 augustus als nieuwe burger in Utrecht ingeschreven.

Gedurende de jaren 1635 tot 1653 trad hij op als keurmeester bij het gilde en in de jaren daarna verschillende malen als deken. In 1642 heeft hij het gilde *vereert met een coopere croon met ses pijpen weegende achttien pondt aan cooper*. In 1640 wordt hij, in zijn hoedanigheid van lid van het gilde, omschreven als juwelier.

Het gezin van Abraham en Petronella had vijf kinderen; twee zoons en drie dochters. Petronella overlijdt op 14 april 1656. Abraham zal na 1675 komen te overlijden, doch hiervan zijn geen gegevens gevonden.

1675 – Abraham van der Voort, dan residerende als juwelier in Heusden, verkoopt op 2 augustus 1675 *seeckere huijsinge daer ten dees'tijt Turcois Ringh uijthangt, met allen toebehoren van dien, sulcx deselve staende ende gelegen sij alhier t'Utrecht, onder de Donckere garde, daer 't erve der afgebroocken huijs gecomen van den erfgenamen of te nacomelingen van Johan van Dreunen zuydwaerts naest aen gehuyst ende geeft sij De verkoop heeft plaats aan Cornelia Dionysius van Duyn, echtgenote van Johan Willaerts. Zij was eerder gehuwd met de zilversmid Cornelis van Ommeren. Het pand is belast met een oudeigen van f4,16 ten behoeve van het Capittel van Oudmunster; 4 duiten ten behoeve van de Heren van Bredderode en 10 gulden rente voor de Ed.Mog. Heeren Staten van Utrecht, als possesseurs van 't Bisschopshof.*

Deze akte attendeert ons op een paar bijzonderheden, zoals een uithangbord met de 'Turcois Ringh' als benaming; het feit dat een naastgelegen huis (huizen) aan de zuidzijde is afgebroken¹⁵ en de omstandigheid dat het pand nu een hoekhuis is geworden.

Abraham van der Voort zal, na het overlijden van zijn vrouw, naar elders zijn vertrokken (Heusden?) en het pand dus hebben verhuurd; in ieder geval vanaf 1663 aan de zilversmid Cornelis van Ommeren.

Cornelis van Ommeren, zilversmid van beroep, werd geboren in Eemnes. In 1662 of 1663 wordt hij, afkomstig uit Londen, ingeschreven als nieuwe burger van Utrecht; in 1663 wordt hij als meester ingeschreven bij het gilde en zijn naam gegraveerd in de insculptatieplaat. In 1665 wordt hij als keurmeester bij het gilde vermeld.

Begin oktober 1663 wordt hij, met attest van Londen, als lidmaat van de Gereformeerde Gemeente ingeschreven, waarna hij op 28 oktober 1663 in de Domkerk trouwt met Cornelia Dyonys van Duijn; hij is dan woonachtig in de Donkere Gaard. Lang heeft dit huwelijk niet geduurd, want hij overleed in 1670; hij werd begraven op 5 december 1670 in de Buurkerk, met 12 dragers en *eens te laat in de kerk*. Uit het huwelijk tussen Cornelis en Cornelia werden drie kinderen geboren.

1696 – De erfgenamen van Cornelis van Ommeren en Cornelia van Duijn verkopen op 4 augustus 1696 het pand op de hoek van de Donkere Gaard aan de zilversmid Johan Willaerts.

Johannes Willaerts (kleinzoon van de beroemde Utrechtse schilder Adam Willaerts) werd op 3 juli 1644 in de Jacobikerk gedoopt, als zoon van Cornelis Willaerts en Anna van Lommel.

In het leerjongensboek van het Goudsmedengild werd Johannes als leerling ingeschreven in 1656; in 1671 werd hij als meester bij het gilde opgenomen. Meerdere malen trad hij voor het gilde op als keurmeester en over de jaren 1681-1683, 1689-1702, 1706-1707 en 1713-1716 als deken van het gilde. Ook was hij regent van het Sint Bartholomeusgasthuis.

In 1671 huwt hij Cornelia Dyonijs van Duijn die, zoals we eerder zagen, weduwe was van de zilversmid Cornelis van Ommeren. Het huwelijk werd voltrokken op 25 oktober 1671 in de Domkerk. Vooraf waren de huwelijksvoorwaarden vastgelegd bij een notaris: *Johannes Willaerts, jonghman, meerderjarig sijnde, geass. bij Anna van Lommel, weduwe Cornelis Willaerts, in sijn leven constrijck schilder, borger, sijn moeder, en Cornelia Dionijs van Duijn, weduwe Cornelis van Ommeren, in sijn leven zilversmid en medeborger alhier, geass. door Johan Smout, mede zilversmid, zwager. Hij brengt in 250 gulden en een uitzet.*

Nadat Cornelia was overleden en op 6 maart 1676 (met 12 dragers) begraven in de Buurkerk, huwt hij op 24 augustus 1676 in de Jacobikerk Gijsberta Vernoy. Uit deze huwelijken had Johannes Willaerts vijf kinderen.

Op 6 maart 1725 maken Willaerts en zijn vrouw Gijsbertha, ten overstaan van notaris Willem Verwey een langstlevende testament. Dat de gezondheid van Johannes mogelijk al te wensen overliet, zou kunnen blijken uit de aantekening in dit testament:

..... doch den eersten comparant (Willaerts) enigszins onpasselijk, dog egter beyde haar verstand en memorie wel gebruijken-de als ons Notaris en getuijgen is gebleken.

Hij overleed, 81 jaar oud, op 16 januari 1726 en werd op 28 januari 1726 begraven (*gesonken*) in de Buurkerk. Zijn vrouw, Gijsberta Vernoy, overleed enkele jaren later, op 24 januari 1729 en ook zij werd in de Buurkerk begraven.

1702 – Hoewel geen feitelijke gegevens bekend zijn, mogen we toch wel aannemen dat het Johan Willaerts is geweest, die het pand in de Donkere Gaard in dit jaar heeft laten (ver-)bouwen.

1727 – Gijsberta Vernoy, weduwe van Johan Willaerts, verkoopt aan de zilversmid Arnoldus Koolhaas een *huijsinge aan de zuidhoek van de Donkere Gaarde tegenover het Wed*, op 20 juni 1727.

Koolhaas koopt op 9 maart 1731 van Anthony Vreland de *kelder met kluyse O.Z. Oude Grafte aan de erff aan de Donc-*

Arnoldus Coolhaas (1702-1755)
Koffiekan, hoog 25 cm. Zilver, met coromandelhouten handvat en dekselknop, 1742.
Gemerkt op de onderzijde van de bodem met meesterteken, tweemaal het stadswa-
pen en jaarletter.

kere Gaerde, naast de kelder van de huizinge 'De Turkois Ringh'..... en de kelder die vroeger was het Oude Weth.

Arnoldus Coolhaas (ook wel genoemd Koolhaas), werd omstreeks 1702 te Zutphen geboren, als zoon van de zilversmid Jan Coolhaas en Catharina Rumhuis. Arnoldus verkreeg op 6 juli 1726, onder de naam van Hendrikus Coolhaas, het burgerschap van Utrecht, tegen betaling van 12 gulden en 10 stuivers.

Hij woonde toen al in de Donkere Gaard. Op 10 juni 1726 trouwde hij in de Janskerk met de uit Utrecht afkomstige Maria Pott, dochter van Jan Pott en Susanna Bosman, die op 28 juli 1695 werd gedoopt in de Buurkerk. Het gezin kreeg vijf kinderen, waarvan er twee kort na hun geboorte overleden. De overige kinderen waren Jan (1727-1766), Melchior (1729-1763) en Arnoldus (1735-1754). Coolhaas wordt meester van het Goudsmedengild in 1727, waarin hij in 1729 Cornelis van Lakerveld als busmeester opvolgt; gedurende de jaren 1730-1746 fungeerde hij als keurmeester en van 1747 tot 1755 als deken van het gilde.

Op 5 november 1755 overlijdt Arnoldus; hij werd op 17 november 1755 in de Buurkerk begraven, met 12 dragers, te laat in de kerk, 16 ellen laken gescheurd; f6,-.¹⁶

Coolhaas was ongetwijfeld een man van aanzien met hoge verdiensten. Dit valt af te leiden uit de vele transportakten, waarbij hij als koper van onroerend goed optreedt.

Naast het onderhavige pand in de Donkere Gaard, kunnen de volgende aankopen worden gememoreerd:

1742 – Twee kameren aan de Vrouwjuttestraat, aangekocht van Wilhelmina Pott.

1743 – Het huis 'De Witte Arend' in de Lichte Gaard, aangekocht in een openbare verkoping.

1743 – Een huysinge aan de westzijde van de Neude.

1743 – Het huis, erf en hof, 'De Drie Koningen' genaamd, aan de OZ van 't Wijstraat, aangekocht in een openbare verkoping.

1743 – De helft van vier morgen weiland op de Hooge Weyde, aangekocht op een openbare verkoping.

1744 – Huysinge met erf en grond, NZ Vrouwjuttestraat, aangekocht in een openbare verkoping, gelegen naast een eerder verkregen pand.

1745 – Huysinge c.a. aan de OZ Korte Telingstraat, aangekocht van Steven Hendrik Ode, predikant te Leerbroek.

1747 – Twee morgen weiland onder Nijkoop, aangekocht van Anthonia en Carel de Stembor.

1747 – Twee plaisiertuynen met speelhuis aan de zuidoost-zijde van de Maliebaan, aangekocht in een openbare verkoping.

1754 – Een hofstede en huis met 15 morgen land en boomgaard aan de noordzijde van de Blauwkapelseweg en 16 morgen land onder Oostveen, deels aangekocht in een openbare veiling en deels onderhands.

1754 – Drie morgen land aan de Vleutensedijk bij Jaffa, aangekocht uit de boedel van Jan Jacob van Mansvelt, in leven raad in de vroedschap en burgemeester van Utrecht.

1754 – De helft van 7 morgen weyland, de Geerkamp zuidzijde Daelsendijk, waarvan Coolhaas de andere helft reeds eerder in bezit had verkregen.

In diverse transportakten wordt Coolhaas als 'belendend eigenaar' vermeld, zodat zijn bezit aan onroerende goed aanmerkelijk kan worden geacht. Maar als 'ondernemer' moest hij ook verliezen incasseren, zoals blijkt uit een in het Utrechts Archief aanwezig relaas, van een winkeldiefstal in 1734¹⁷: *Zeijde ende verklaerde Maria Pott, huysvrouw van Arnoldus Koolhaes, mr. silversmit, wonende in de Donkere Gaert, dat op woensdag den 29^e december 1734 des avonds omtrent vijf ueren, aldaer ten huijze is gekomen een kort persoon hebbende sluijk haijr, smal van aengezigt, dikke lippen, met een wambaijs aen, zeggende van Loenen te zijn, dewelke vraegde off aldaer ten huijze niet een boerinetje was geweest, om een zilver tuijg te kopen, waarop sij geantwoord hebbende van neen, denzelve tegen haer zeijde: dan zal ze zoo aanstonts komen, wij zij zoo met malkander affgesproken, verzoekende bij provisie eenige hoepel ringen te mogen zien, zeggende dat hij er twee voor hem en twee voor zijn broeder moeste hebben, dat gemelde persoon tot drie mael buiten de deur ging, om te zien off dat boerinetje nog niet quam, leggende telkens die ringen op de bank neer, en voor de vierde mael seijde: Ik zal eens op het andere hoekje gaen zien, off ze daer ook in zijn gegaen, dog wederom komende zeijde: se zijn er niet, laet mij nu ondertusschen knopen zien gelijk sij dede, dat, zodra sij daer mede bezig was, op de deur geklopt wierde, die in de Donkere Gaert uijtkomt, dog haer zuster dezelve geopent hebbende, niemant zag, dat een ogenblik daer na op de andere deur op de Graft uijtkomende mede wierde geklopt, dat gemelde haer zuster weder geopent hebbende en niemant ziende, buiten de deur gingen, en rontom keek, dat ondertusschen meergemelde keerel vier goude ringen van de bank affnam, ende daer mede ten huijze uijtliep, dat het twee signet ringen waren, en de andere twee genaemt ruijt en roos ringen, tezamen omtrent waardig een en vijftig guldens.*

Het proces-verbaal, opgesteld op 30 december 1734, is niet voorzien van verdere aanvullende gegevens, zodat mag worden aangenomen, dat de dader niet kon worden achterhaald.

Het Centraal Museum te Utrecht heeft een aantal werkstukken van Arnoldus Coolhaas in zijn bezit, evenals van diens zoon Jan.

1756 – Na het overlijden van haar echtgenoot, maakt Maria Pott op 18 december 1756 een codicil, waarbij zij duidelijk vastlegt dat zij het huis, de winkel met werfkelder annex bij het Wed op de hoek van de Donkere Gaard, wil nalaten aan haar zoon Jan, die in de voetsporen van zijn vader als zilversmid is getreden.

Jan Coolhaas werd op 23 maart 1727 gedoopt in de Buurkerk. In 1740 werd hij leerjongen bij zijn vader en in 1747 werd hij meester-zilversmid. Ook hij heeft daarna een aantal leerlingen in het vak opgeleid. Op 10 juli 1766 overlijdt

Jan Coolhaas (1727-1746)
Bouilloir met komfoor en spirituslichtje,
1762, hoog 28 cm.
Zilver met hengel. Gemerkt aan onder-
zijde van de bodem en rand komfoor met
meesterteken, tweemaal stadswapen en
jaarletter.

hij als *mondige vrijer*, of te wel ongehuwd. Hij is tot zijn dood werkzaam geweest in het pand aan de Donkere Gaard.

Wij kunnen ons de teleurstelling van moeder Pott wel voorstellen, als ze kort na het overlijden van zoon Jan, op 14 augustus 1766 aan Gerrit Luterveld, ten behoeve van diens zoon Antoni, de goud- en zilversmidsgereedschappen verkoopt voor een bedrag van f600,-. Gerrit ontvangt dit bedrag bij notariële schuldbekentenis van haar ter leen. Ook wordt bij dezelfde gelegenheid een huur-overeenkomst gesloten voor de kelder en kluis van het door Maria bewoonde pand. Maria Pott overleed op hoge leeftijd in de Donkere Gaard op 22 maart 1774; zij werd op 5 april begraven in de Buurkerk met 12 dragers, eens te laat in de kerk, 16 ellen laken gescheurd; f6,-. Zij is overleden, zonder kinderen na te laten; slechts één kleindochter, Arnolda Maria Coolhaas, dochter van haar zoon Melchior. Melchior, die werkzaam was geweest als notaris en procureur bij het Hof van Utrecht, was gehuwd met Susanna Maria Blanckenburg; een dochter uit het huwelijk van Abraham Lodewyck Blanckenburg (predikant te Muiden) en Johanna Both. Omstreeks 1756 woont het gezin van Melchior in Mijdrecht, waar hij, behalve als procureur, ook fungeert

als secretaris van Oudhuysen. In 1761 treedt hij op als *procureur van de St. Johans proosdy* te Utrecht. Klaarblijkelijk is hij later, wellicht na het overlijden van zijn echtgenote, in dienst getreden van de Oostindische Compagnie, want in een notariële verklaring van 15 augustus 1770 laat Maria Pott bij notaris mr. Antonie van Goudoever vastleggen, dat haar zoon Melchior te Batavia is overleden en voor zover *Willem van Braam, capitein ter see ten diensten deser Nederlanden, syn actie dien hij op voornoemde nalatenschap heeft, doet gelden op de penningen, dewelke ter Camere van de Weled. Agtbaare Bewindhebbers der Oostindische Compagnie berusten uyt de nalatenschap van den selven Melchior Koolhaas consenterende ...* De notaris heeft een wel zeer cryptische verklaring opgesteld, waaruit kan worden opgemaakt, dat door derden aanspraak

wordt gemaakt op de nalatenschap van Melchor; Maria Pott neemt deze actie in haar hoedanigheid van voogd over de minderjarige dochter van Melchior, Arnolda Maria.

Enkele jaren later, op 27 januari 1773, laten Nicolaus Schintzel, *bedienaar van Gods Heylige Woord tot Lunteren* en Arnolda Maria Koolhaas huwelijksvoorwaarden vastleggen, waarbij ook Maria Pott tegenwoordig is.

1774 – Na het overlijden van Maria Pott, in 1774, zorgt het gemis aan een goede burgerlijke stand voor de nodige vragen, met betrekking tot de afwikkeling van haar nalatenschap. Een oplossing in deze kwestie kan gelukkig door een getuige worden aangedragen. Op 3 mei 1774 verklaart Nicolaas de Meyer, *custos* (koster) der kerke Der Dom te Utrecht, gehuwd met Jacoba Verkerk, ten overstaan van notaris P. van Schoonhoven te Utrecht, onder ede, dat uit het huwelijk van Melchior Coolhaas en Susanna Maria Blanckenburg slechts één kind geboren werd, nl. Arnolda Maria Coolhaas. *‘Attestanten verklaarden de overleden echtelieden (Arnoldus Coolhaas en diens vrouw) alhier in Utrecht woonden, hun zeer wel gekend, en met hun gesproken en verkeerd alsmeeden ten tijde zij lieden te Mijdrecht waaren woonende hun vele maalen aan het huijs van hun moeder, mejuffrouw de weduwe Coolhaas, naast welker huijs wij attestanten een reeks van jaaren gewoond hebben ...’*

Dit maakte de weg vrij voor Ds. Schintzel en zijn echtgenote om een aanvang te maken met het beheer en afhandeling van de omvangrijke boedel en dat maakte het noodzakelijk om de huwelijksvoorwaarden en het testament te herzien en wel op 16 juni 1779 voor notaris Zeger Coenraad van Lienen: *‘uijt vrije en onbedwongen wille en uyt eene sonderlinge liefde, die sij elkander sijn toedragende ...’*

Enkele weken later konden zij ook uitvoering geven aan het bij testament door Maria Pott gedane legaat aan *haar dienstmeyd Elisabeth Schouten*: deze mocht een keuze maken uit één van de vier Camere staande aan de Noordzijde in de Vrouw Juttestraat.

1779 – Op 18 maart van dit jaar werd door Nicolaus Schintzel met Hillebrand van Emenes, mr. boekhandelaar te Utrecht, een huurcontract gesloten voor *seekere huijsinge met kelder en kluis, staande op den Zuidhoek van d’Donkere Gaarde, tegenover ’t Wedt, daar zijdwards d’gemeene straat langes deselve oude graft en noordwards den kooperslager Sentius off sijn regt verkreegen hebbende, naast geleegeen sijn, ende dit voor de teijdt van ses agter elkander te volgende Jaaren, die haaren aanvang neemen sulle, met den eerste Majj eerstkomende* (1 mei 1779).

1813 - Ds. Schintzel, inmiddels predikant te Breukelen, en zijn echtgenote verkopen het pand Donkere Gaard, wijk F 143, aan de zilversmid J.J. van Dort, blijkens koopcontract van 18 augustus 1813.

Jan Jurriaan van Dort werd in 1777 te Culemborg geboren. Op 29 juni 1798 trad hij te Mijdrecht in het huwelijk met Geertje van Eijk, die in 1804 kwam te overlijden. Daarna trad van Dort, op 21 juli 1805, te Utrecht in het huwelijk met Margaretha Mentz.

In 1795 werd hij als meester zilversmid bij het gilde ingeschreven. Ter uitvoering van de Franse wetgeving en bepalingen, wordt in 1800 (per 3 november) een lijst opgesteld van de ingeschreven goud- en zilversmeden binnen de stad Utrecht, ten behoeve van het Departementaal Bestuur van den Rhijn. Daarop is Jan Jurriaan van Dort vermeld als kashouder met zijn merkteken J.V.D. In latere jaren is hij, volgens zijn eigen aangiften, blijkens de zgn. patentregisters, werkzaam als winkelier/koopman in goud en zilver. Uit de protocollen van de Utrechtse notaris Herman Brouwer blijkt, dat Van Dort kennelijk nog al wat tijd over had, want hij fungeert veelvuldig op dit notariskantoor als getuige.

Op 13 juli 1832 is Jan Jurriaan overleden, waarna zijn weduwe, Margaretha Mentz, de zaken op dit adres voortzet, als winkelierster in goud en zilver resp. koopvrouw in paarden en juwelen, tot haar overlijden op 8 oktober 1851.

Zowel Jan Jurriaan als zijn vrouw, waren in die jaren in de Donkere Gaard, de middenstanders met het hoogste inkomen. Men had enig bezit opgebouwd in huizen en land.

Het gezin had 5 kinderen, t.w. Maria Anna (*1806); Femma Margareta (*1808); Neeltje Martina (*1809); Carel Jan (*1811) en Willem Jan (1814-1820).

Na het overlijden van Margaretha Mentz, in 1851, treedt de zoon Carel (of Carel Jan) van Dort in de voetsporen van zijn ouders als goud- en zilverkashouder/winkelier, onder de naam 'firma wed. J.J. van Dort', tot 1858, in welk jaar hij kennelijk op eigen verzoek wegens zwakheid van vermogens, onder curatele werd gesteld, met de benoeming van zijn echtgenote, Anna Petronella Wiegers (geboren te Leeuwarden, 1814) tot curator.

Anna Petronella voert, eveneens als goud- en zilverkashouder/koopvrouw het bedrijf onder handhaving van de naam 'firma wed. J.J. van Dort' en wel tot 1864.

1852 – Bij scheiding en deling van de nalatenschap van de weduwe van J.J. van Dort, Margaretha Mentz, wordt het huis, met erf, grond, kelders en kluizen, op de hoek van de Donkere Gaard (wijk F nr.147, Kadastrale gemeente Utrecht sectie B nummer 636) toebedeeld aan de zoon Carel van Dort, onder het beding – conform een eerder opgesteld testament – dat daarvoor door hem in de boedel zou worden ingebracht f4.500,-, of met hem verrekend met de som van hetgeen hem uit de nalatenschap mocht toekomen. Deze voorwaarde werd door Carel geaccepteerd. Door het testament was Carel in staat om in dit pand het bedrijf voort te zetten.

De huizen aan de grachtzijde van de Donkere Gaard waren, zoals eerder aangegeven, gebouwd op grond van het Capituel van Oudmunster, dat later in eigendom was overgegaan aan het Bisschopshof. In een akte van 15 mei 1852 waarin Carel van Dort vanwege bovengenoemde verkrijging partij is, wordt gesteld: *Pand is sedert onheugelijke tijden belast met tien gulden jaarlijks onlosbare rente aan de voormalige Heren Staten 's Lands van Utrecht als gewezen bezitters van de Bisschopshof, daaruit gecompeteert hebbende.* Bij een veiling van Domein-goederen op 10 maart 1849 was genoemd recht verkocht en toegewezen aan Arie van Vuuren, wethouder van Montfoort. Carel van Dort diende zich jegens Van Vuuren onder hypotheekstelling te verbinden om de jaarlijkse rente te voldoen.

1864 - In dat jaar blijkt voor de familie van Dort sprake van een tragische gebeurtenis. De aanvankelijk hoge bedrijfsinkomsten waren geleidelijk verminderd en men kwam in financiële problemen en wel dusdanig, dat Carel c.q. zijn echtgenote en curator niet meer in staat waren de verplichtingen ten aanzien van de hypotheek op het pand na te komen, die men in 1853 had moeten afsluiten. Het pand werd op 10 april 1864, in opdracht van de hypotheekhouder, in het openbaar verkocht, waarmee het doek viel voor de vervaardiging/verkoop en handel in gouden en zilveren sieraden, voor de familie van Dort gedurende een periode van 46 jaar.

Het pand werd in de veiling gekocht door Dirk Willem van Rennes, mechanicus, wonende te Utrecht, voor een bedrag van f6.900,-, volgens akte van 13 mei 1864. De eigendoms-overdracht vond plaats met de uitdrukkelijke vermelding *Bij dit perceel behoort niet de kelder liggende naast dien van deze huizinge en welke met eene deur van dezelve is afgescheiden.* Dit betreft de kelder van het medio 1600 afgebroken huis, nr. 15, die eerder door de zilversmid Arnoldus Coolhaas in 1731 in eigendom was verkregen.

Dirk Willem van Rennes¹⁸ was de zoon van de broodbakker J. van Rennes en diens vrouw Francina Eskes, wiens gezin woonde in het woonhuis annex bakkerij aan de Mariaplaats. De familienaam werd afwisselend gebruikt als 'Rennes' of als 'Van Rennes'.

Dirk Willem trouwde op 20 juli 1871 in Utrecht met Isabella Jacoba Esselink. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, vijf meisjes en een jongen. Deze zoon werd wel naar zijn vader vernoemd, maar heeft in diens bedrijf geen rol van betekenis gespeeld. Van de opleiding van Dirk Willem is weinig bekend, behalve dat hij instrumentmaker werd, die zijn ervaring grotendeels zal moeten hebben verkregen bij een Utrechts bedrijf. In de jaren 1859/60 verbleef hij kort in Den Haag, wellicht in verband met zijn opleiding. Weer terug in Utrecht begon hij een metaalbewerkingsatelier, waarbij

Vanaf de Gaardbrug
±1870

zijn succes een deegkneedmachine was, waarvoor hij in 1860 een octrooi verkreeg. Het idee voor een dergelijke machine heeft hij ongetwijfeld in zijn vaders bakkerij opgedaan.

Aanvankelijk had hij zijn activiteiten gestart in de ouderlijke woning, maar al na twee jaar moest worden omgezien naar een betere huisvesting, die hij vond in een woning met werkplaats in de Lange Smeestraat. Zijn assortiment werd uitgebreid met een stempelpers voor boekbinderijen, waarmee hij deelnam aan de in 1866 gehouden Nijverheidstentoonstelling in Amsterdam. Het is duidelijk dat Van Rennes zich liet inspireren door de behoefte van de opkomende industrialisatie. Zo nam hij in 1868 de fabricage ter hand van een handnaaimachine, in het bijzonder bestemd voor de schoenmakerijen. Het productieproces zal vooralsnog weinig om het lijf hebben gehad, gezien de personele bezetting, bestaande uit Dirk Willem zelf, zijn broer Albert, die ook instrumentmaker was, en een paar knechten. Het pand aan de Donkere Gaard (nr. 13) werd door hem in 1864 in een openbare veiling aangekocht. Enkele maanden daarna heeft hij zijn intrek in dit pand genomen en na zijn huwelijk in 1871, woonde hij hier nog enige tijd met zijn vrouw.

Aangezien dit huis eeuwenlang als woon- en winkelhuis heeft gefungeerd, kan worden aangenomen, dat Van Rennes het winkelgedeelte ook benut zal hebben voor de verkoop. In

1871 verplaatst hij zijn werkplaats naar een deel van het stadskasteel Drakenburg, aan de Oudegracht, waar hij ook zelf ging wonen.

Op een foto omstreeks 1870 genomen, zien we dat op de zuidgevel van het pand een reclame is aangebracht: 'Naai-machine/fabriek/D.W. Rennes'; in een adresboek uit die tijd, wordt Van Rennes vermeld als fabrikant en winkelier in naaimachines en instrumenten.

Het huis aan de Donkere Gaard wordt vervolgens van 1871-1874 bewoond door zijn broer, Isaäk van Rennes (geboren 13-09-1844), ambtenaar bij de Staatsspoorwegen, met diens echtgenote Jacoba Adriana Keers en hun in 1872 geboren zoon. De vrouw treedt in dit pand op als winkelierster in garen, band en manufacturen.

Na het vertrek van zijn broer naar elders, wordt het woon-/winkelhuis door Van Rennes verhuurd (van 1874-1891) aan Justina Amalia van de Watering en haar zuster Jacoba Maria van de Watering, die onder de naam 'firma J.M. van de Watering' een winkel drijven in modeartikelen.

Kennelijk heeft Van Rennes nog het idee gehad om in de Donkere Gaard een winkel te exploiteren, want op 26 april 1892 dient hij bij de Gemeente Utrecht een verzoek in tot wijziging van de winkelpui. Dit verzoek werd ingewilligd en niet lang daarna zal een verbouwing hebben plaatsgevonden tot de voorgestelde verandering, die tot op de dag van vandaag nog onveranderd aanwezig is.

Vanaf 1896 wordt het woon-/winkelhuis verhuurd aan J.W.C. Speet (firma J.W.C. Speet en Zn) die hier een reeks van jaren een sigarenhandel zal exploiteren.

Keren we terug naar de zakelijke activiteiten van Dirk Willem, die nog altijd zeer bescheiden zijn, hetgeen ook kan blijken uit het feit, dat hij, naast een machinale graveerinrichting, ook een winkel aanhield voor de verkoop van brillen, barometers, thermometers, e.d. Zijn meest belangrijke product was de door hem geconstrueerde heteluchtmotor; in feite een verbeterde versie van een eerdere uitvinding. Deze motor werd, in combinatie met een pomp, gepresenteerd in Philadelphia in 1876. Hoewel over belangstelling hiervoor niet kon worden geklaagd, zocht Van Rennes naar andere systemen, die hij vond in een gasmotor, waarvoor hij in 1883 een gouden medaille behaalde op de Internationale en Koloniale Tentoonstelling in Amsterdam. Van deze motor konden er in de stad Utrecht 80 worden afgezet.

Uiteindelijk slaagde Van Rennes in de ontwikkeling van een petroleummotor, die zeer geschikt bleek te zijn voor de binnenscheepvaart. De grote vraag naar deze motoren maakte

het noodzakelijk in 1899 een nieuw bedrijfsgebouw op te richten aan de Croeselaan, bij het 18de eeuwse buitenhuis Raadwijk, waarin het gezin en een kantoor werden gehuisvest. In 1903 werd het bedrijf omgezet in een naamloze vennootschap met de naam Drakenburg. Rond 1910 vond de zuiggasmotor van Van Rennes toepassing als aandrijving voor zeeschepen. Tot op hoge leeftijd bleef Van Rennes leiding geven aan zijn onderneming, die circa 100 werknemers in dienst had. Eind 1912 overleed deze opmerkelijke man.

1919 – Als gevolg van de boedelscheiding van de nalatenschap van D.W. van Rennes, vond op 20 juni 1919, ten overstaan van notaris J. Eggens te Utrecht, een openbare verkoop plaats van 17 onroerende goederen; dit op verzoek van de weduwe van Dirk Willem van Rennes en haar kinderen (de vijf dochters). In deze veiling werd het pand aan de Donkere Gaard nr. 13 ingezet voor een bedrag van f7.000,-- en niet afgemijnd, zodat kopers werden de broers Wijnand de Rijk, bleker van beroep en Thomas de Rijk, bouwkundige, ieder voor de helft. De verhuur aan de sigarenhandel Speet blijft in stand.

1920 – Door de gebroeders De Rijk wordt het pand na anderhalf jaar al weer van de hand gedaan; bij akte van 8 december 1920, ten overstaan van notaris Th.O.M.J. Baron van Wijnbergen te Utrecht, vond verkoop plaats voor een bedrag van f12.000,-- aan mevrouw Paulina Wilhelmina Maria Apolonia Wierdels. De broers hebben dus een redelijke winst genoten. Ook mevrouw Wierdels zet verhuur aan de sigarenhandel Speet tot 1940 voort en vanaf 1940 aan de sigarenhandelaar H. Kamphuis.

1948 – Mevrouw P.W.M.A. Wierdels, dan weduwe van J. Lissone, verkoopt bij akte van 30 december 1948, ten overstaan van notaris mr. E.L.J. Besier te Utrecht, het pand voor f12.000,-- aan Pierre Andre Louis Guilhaumon, koopman, wonende te Utrecht. In deze akte is de volgende aantekening opgenomen: *Op het gekochte rust een acte van erkenning van 5 mei 1852 voor notaris H.J. Buskes, destijds te Utrecht verleden, t.b.v. Arie van Vuuren, wethouder der stad Montfoort, een onlosbare rente, groot tien gulden per jaar, te betalen op 25 december van ieder jaar, opnieuw ingeschreven op 23 december 1880, ten behoeve van mej. Joanna Christina van Vuuren, z.b., wonende te Montfoort Deze last bestaat sedert onheugelijke jaren, oorspronkelijk ten behoeve van de voormelde Heeren Staten 's Lands van Utrecht, als gewezen bezitters van de Bisschopshof.* De huur ten behoeve van de sigarenhandelaar H. Kamphuis blijft in stand tot 1967; vanaf 1968 wordt in het pand een horeca-onderneming geëxploiteerd.

1971 – Op 30 november 1971 verkoopt P.A.L. Guilhaumon het winkel-/woonhuis aan Gerrit van Rossum, exploitant van een koffiehuis, voor een bedrag van f46.000,--. Deze nieuwe eigenaar/ondernemer heeft grootse plannen tot verbouw van het pand, maar de hoge kosten en de beperkingen, die van overheidswege, op grond van de monumentenstatus worden opgelegd, laten de plannen stranden.

1975 – Van Rossum verkoopt op 16 juni 1975 het pand aan de Bierbrouwerij Bavaria NV, onder voorwaarde, dat *verkooper verplicht is voor zijn rekening het pand van binnen weer geheel op te bouwen en in de staat te brengen overeenkomstig bestek en tekeningen als zijn ingediend bij Monumentenzorg.* Vanaf 1975 tot heden is het pand nog altijd in het bezit van genoemde Bierbrouwerij en wordt op de benedenverdieping een café geëxploiteerd.

Met het vorenstaande is een globaal overzicht gegeven van bijna vijf eeuwen bewoning, die reden geeft voor de conclusie 'het is niet alles goud wat er blinkt!'.

Dank

De heer Janjaap Luijt ben ik zeer erkentelijk voor de mij verstrekte aanvullende gegevens over de goud- en zilversmeden.

De collega's van de werkgroep Historisch Onderzoek van het Utrechts Monumentenfonds wil ik bedanken voor hun kritische op- en aanmerkingen en hun steun bij het onderzoek, vooral Simon den Daas voor de opmaak en de begeleiding van deze uitgave.

Noten

1 Giltay-Nijssen, p. 119

2 t Hart, p. 302

3 P.J. Liender, schilderij met Gaardbrug en omgeving (Centraal Museum); van deze schilder bezit HUA een tekening met een zelfde onderwerp; A.W. Calcott, tekende vanaf de Gaardbrug de Domtoren met de huizen van de Donkere Gaard (HUA); in een breder perspectief tekende een anonieme kunstenaar de Domtoren en de huizen van de Donkere Gaard en Lijnmarkt, 1825 (HUA); E. Adriani-Hovy schilderde de Oudegracht met de huizen van de Donkere Gaard en de Domtoren op de achtergrond (Centraal Museum); H. Hendriks, ets van Oudegracht, met gezicht op de Vismarkt en de huizen langs de Donkere Gaard (HUA)

4 Historische Muurreclames Utrecht, uitgave Gemeente Utrecht, 2007

5 Voor dit hoofdstuk werd gebruik gemaakt van verschillende publicaties, als vermeld onder de literaturopgave

6 Van den Bergh-Hoogterp, p. 131

7 Het boekje 'Merken der Utrechtse edelsmeden 1598-1740' bevat alle namen en merktekens van de zilversmeden, waarvan de koperen insculptieplaten in het bezit zijn van het Centraal Museum

8 Matthias van Oostenrijk werd door de Staten Generaal van de Verenigde Nederlanden aangesteld tot gouverneur

9 Van Ginkel, p. 26

10 Van der Monde, deel I, p. 343

11 De restauratiegegevens zijn ontleend aan de dossiers van de Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten

12 De Bruijn, p. 117

13 Het oudeigen van het Capittel van Oudmunster dient te worden aangemerkt als een erfpachtscanon. De grond werd geschonken aan het Capittel die het vervolgens in erfpacht uitgif voor de bouw van huizen

14 Van den Berg-Hoogterp, p. 661

15 'Verdwenen huizen in de Donkere Gaard' in Steengoed nr.50, p. 5-9

16 Het 'te laat in de kerk' ziet op het openlijk negeren van de geldende regels; welgestelde families lieten de begrafenis 's avonds of zelf 's nachts plaatsvinden. Koetsen omgeven met flambouwendragers zorgden voor een indrukwekkende gebeurtenis, waarvoor men wel een hoge boete over had. Met het scheuren van laken werd het lijkkleed gedeeld ten behoeve van weeshuizen of andere instanties.

17 HUA, Tg. 702, inv. 2244 folio 368 (30.12.1734)

18 Gegevens ontleend aan een tweetal artikelen van G. van Hooff, opgenomen onder de literaturopgave.

Literatuur

Bergh-Hoogterp, Louise E.v.d. – *Goud- en zilversmeden in Utrecht in de late middel-eeuwen*, 2 delen, SDU/Gary Schwartz, 's-Gravenhage/Maarsssen, 1990

Borst, P. (e.a.) – *Graven en begraven in de Dom van Utrecht*, Bunnik, Henk Reinders, 1997

Bruin, R.E. de (red.e.a.) – *Een paradijs van weelde*, Matrijs, Utrecht, 2000

Bruijn, M.J.W. de – *Husinghe ende Hofstede* (Stichtse Historische Reeks), Het Spectrum, Utrecht, 1991

Dolfin, M.J./Kylstra, E.M./Penders, J. – *Utrecht/de huizen binnen de singels* (De Monumenten van de Geschiedenis en Kunst) 2 delen, SDU, 's-Gravenhage, 1989

Giltay-Nijssen, L. – *Juwelen*, C.A.J. van Dishoeck, 2^e druk, z.j.

Ginkel, Ton van – *Het ontstaan van de werven*, in Utrecht aan de werf (Historische reeks Utrecht), Matrijs, 1987

Hart, P.D. 't – *Utrecht en de Cholera 1832-1910*, Stichtse Historische Reeks, De Walburg Pers, 1990

Hooff, G. van – *Dirk Willem van Rennes (1836-1912)* in Utrechtse biografieën deel 4, SPOU, Utrecht, 1997

Hooff, G. van – *D.W. van Rennes, een Utrechtse werktuigkundige, uitvinder en machinefabrikant*, in Maandblad Oud-Utrecht, 1987, p. 256-260

Houtzager, M.E. – *Merken der Utrechtse edelsmeden 1598-1740*, Utrecht (Centraal Museum), 1970

Koonings, W. – *Meestertekens van de Nederlandse Goud- en Zilversmeden 1814-1963*, SDU, 's-Gravenhage, 1986

Meyere, Jos de – *Utrecht op schilderijen*, Kwadraat, Utrecht, 1988

Monde, N. van der – *Beschrijving van de pleinen, straten, enz. der stad Utrecht* 3 delen, N.v.d. Monde, Utrecht, 1844/1846

Rommes, Ronald / **Spek**, Joost van der – *Met hand en hart / Zeven eeuwen smedengilde en St. Eloyengasthuis in Utrecht*, SPOU e.a., Utrecht, 2004

Schrijver, Elka – *Nederlands zilver*, 2^e druk, C.A.J. van Dishoeck, Bussum, 1963

Smedt, H.J. de – *Toelichting in catalogus 'Zilver collectie Centraal Museum Utrecht'*, Utrecht, 1972

Wilmer, C.C.S. – *De getekende stad / Utrecht in oude tekeningen 1550-1900*, HUA/Matrijs, Utrecht, 2005

Bronnen

aanwezig in Het Utrechts Archief (HUA)

Register van transporten en plechten
NOTARIS, digitale toegang tot notariële akten
Kadaster
Doop, Trouw- en Begraafboeken
Volkstellingen, bevolkingsregisters en adresboeken van de stad Utrecht
Patentregisters

aanwezig bij de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten: restauratiedossiers en correspondentie m.b.t. Donkere Gaard 13

Bijlage

Eigenaren (en/of bewoners) van het pand Donkere Gaard 13, aan de hand van de gegevens uit transporten en plechten, aanwezig bij Het Utrechts Archief en, na 1820 volgens de Bevolkingsregisters en Volkstellingen.

- 1538 - 1567 Jan Gijsbertss. van Weede (goudsmid) en familie
1567 - 1575 Baertgen Jansd. van Weede
1575 - 1583 Adriaen Janss. x Jannigen Ruericx
1583 - 1597 Cornelis van Diest (laeckencoper)
x Christiana Adriaensdr.
1597 - 1616 Roeland Gerobulus (goudsmid)
x Elisabeth Schipmans
1616 - 1634 Willem Anthonisz. Mijs (goudsmid)
x Grietgen Jacobsd. van Velthuysen
x (2) Hillegonda Wtewael
1634 - 1675 Abraham van der Voort (goudsmid)
x Petronella Sijmons van Bellecom
1675 - 1696 Cornelia Dionysius van Duyn
x Cornelis van Ommeren (goudsmid)
1696 - 1727 Johannes Willaerts (goudsmid) x Gijsberta Ver-
noij
1727 - 1774 Arnoldus Coolhaas (zilvermid) x Maria Pott
1774 - 1813 Arnolda Maria Coolhaas
x Nicolaus Schintzel (predikant)
1813 - 1851 Jan Jurriaan van Dort (zilvermid/zilverkashou-
der)
x Margaretha Mentz
1851 - 1864 Carel Jan van Dort (goud- en zilverkashouder)
x Anna Petronella Wiegers
1864 - 1919 Dirk Willem van Rennes (mechanicus/fabri-
kant)
x Isabella Esselink (1871)
1919 - 1920 Wijnand en Thomas de Rijk (bleker en bouw-
kundige)
1920 - 1948 Paulina W.M.A. Lissone-Wierdels (particulie-
re)
1948 - 1971 Pierre A.L. Guelhaumon (koopman)
1971 - 1975 Gerrit van Rossum (horeca-exploitant)
1975 - heden Bierbrouwerij Bavaria N.V.

Bewoners (huurders)

- 1628 - 1634 Abraham van der Voort (goudsmid)
1663 - 1675 Cornelis van Ommeren (goudsmid)
1779 - ? Hillebrand van Emenes (boekhandelaar)
1864 - 1866 Joh. v.d. Heggele en echtgenote
1871 - 1874 Isaäk van Rennes (ambt.Staatsspoorwegen)
x Jac. Adr. Keers
1874 - 1891 Gezusters van de Watering (in modeartikelen)

- 1874 - 1876 Wed.A.E. Belle-Tuyl en 4 kinderen
1876 - 1880 Wed.M.E.Spruit-Niekerk met 2 kinderen
1880 - 1883 Wed.J.C. Wegerif-Tussenbroek en 2 kinderen
1888 - 1890 J.L. Vogel
1896 - 1940 J.W.C. Speet, sigarenhandel
1940 - 1967 H. Kamphuis, sigarenhandel
1967 - 1968 Firma Vermeulen
1968 - 1971 G. van Rossum, expl. koffiehuis
1975 - heden verschillende café-exploitanten

NB: Huurders voor een periode van minder dan 1 jaar zijn niet opgenomen.

